

Hebrejská bible jako historický pramen

Dalibor Papoušek

Masarykova univerzita, Ústav religionistiky

Struktura Hebrejské bible

Hebrejská bible	Český překlad	Půdorys chrámu
T ora	Zákon	velesvatyně
e		
N evi'im	Proroci	chrámová síň
a		
K tuvim	Spisy	předsíň

Tóra (Pentateuch, Pět knih Mojžíšových)

- ❖ **Pentateuch** – z řec. *pente* – „pět“, *teuchos* – „džbán, nádoba“; název odkazuje na uchovávání svitků v pěti nádobách (*pentateuchos biblos*).
 - **Hebrejské názvy** podle počátečních slov (*incipit*) – **Berešit** („Na počátku“), **Šemot** („[Toto jsou] jména“), **Va-jikra** („I zavolal [Hospodin]“), **Bemidbar** („[Hospodin promluvil k Mojžíšovi] na [Sínajské] poušti“), **Dvarim** („[Toto jsou] slova“).
 - **Řecko-latinské názvy** odkazují na obsah – **Genesis** (Stvoření, Zrození), **Exodus** (Vyjití [z Egypta]), **Leviticus** (Lévijská kniha), **Numeri** – (Výčty), **Deuteronomium** (Druhý zákon).

Tenach	Septuaginta	Vulgáta	Český překlad
Berešit	Genesis	Genesis	První Mojžíšova
Šemot	Exodos	Exodus	Druhá Mojžíšova
Va-jikra	Levitikon	Leviticus	Třetí Mojžíšova
Bemidbar	Arithmoi	Numeri	Čtvrtá Mojžíšova
Dvarim	Deuteronomion	Deuteronomium	Pátá Mojžíšova

Proroci (*Nevi'im*)

Přední proroci (*Nevi'im rišonim*)

- ❖ **Křesťanské bible** řadí tyto spisy k **Výpravným knihám** (řec. *Historika biblia*, lat. *Historiae*).

Tenach	Septuaginta	Vulgáta	Český překlad
Jehošu'a	Iésús	Iosua	Jozue
Šoftim	Kritai	Iudicorum	Soudců
Šmu'el	Basileión A'	Samuel I	1. Samuelova
	Basileión B'	Samuel II	2. Samuelova
Mlakim	Basileión C'	Reg(nor)um I	1. Královská
	Basileión D'	Reg(nor)um II	2. Královská

Zadní proroci (*Nevi'im acharonim*)

- ❖ Podle rozsahu textů se Přední proroci dělí na **tři velké proroky** (každý prorok svůj svitek) a **dvanáct malých proroků** (jeden společný svitek).
- ❖ **Křesťanské bible** řadí tyto spisy k **Prorockým knihám** (řec. *Profétika biblia*, lat. *Libri prophetici*) a řadí je na **konec starozákonního kánonu** jako předzvěst Ježíšova příchodu.

Velcí proroci

Tenach	Septuaginta	Vulgáta	Český překlad
Ješajahu	Ésaiás	Isaias	Izajáš
Jirmjahu	Hieremiás	Ieremias	Jeremjáš
Jichezkel	Iezekiél	Ezechiel	Ezechiel

Malí proroci

Tenach	Septuaginta	Vulgáta	Český překlad
Hoše'a	Osée	Osee	Ozeáš
Jo'el	Ióél	Ioel	Jóel
Amos	Amós	Amos	Ámos
Obadja	Abdiás	Abdias	Abdijáš
Jona	Iónás	Ionas	Jonáš
Micha	Michaiás	Michaeas	Micheáš
Nahum	Naúm	Nahum	Nahum
Abakuk	Abakúm	Habacuc	Habakuk
Cefanja	Sofoniás	Sophonias	Sofonjáš
Chagaj	Aggaios	Aggaeus	Ageus
Zecharja	Zachariás	Zacharias	Zacharjáš
Mal'achi	Malachiás	Malachias	Malachiáš

Spisy (*Ktuvim*)

❖ **Pět svátečních svitků (*Chameš megilot*)** – *Rút* (Šavu'ot), *Píseň písní* (Pesach), *Kazatel* (Sukot), *Pláč* (Tiš'a be-av), *Ester* (Purim).

Tenach	Septuaginta	Vulgáta	Český překlad
Tehilim	Psalmoi	Psalmi	Žalmy
Ijob	Iób	Iob	Jób
Mišlej	Paroimiai	Proverbia	Příslloví
Rut	Rúth	Ruth	Rút
Šir ha-širim	Ásma	Canticum	Píseň písní
Kohelet	Ekklesiastés	Ecclesiastes	Kazatel
Ejcha	Thrénoi	Lamentationes	Pláč
Ester	Esthér	Esther	Ester
Dani'el	Daniél	Daniel	Daniel
Ezra	Esdrás A'	Es(d)ra	Ezdráš
	Esdrás B'	Nehemia	Nehemjáš
Divrej ha-jamin	Paraleipómenon A'	Paralipomenon I	1. Letopisů
	Paraleipómenon B'	Paralipomenon II	2. Letopisů

Textová kritika Hebrejské bible

Julius Wellhausen (1844-1918)

- ❖ V návaznosti na starší bádání předložil **tzv. novou dokumentovou hypotézu (1883)**:
 - Pentateuch původně tvořen **čtyřmi rozdílnými okruhy textů**, které se teprve druhotně redakčně spojovaly.
 - Toto pojetí v průběhu 20. stol. kritizováno jako **příliš mechanické**.
 - Na základě výzkumů **ústní tradice** byl zpochybněn především předpoklad, že pramenné dokumenty, užití v postupných redakcích Pentateuchu, měly již ustálenou podobu **písemně fixovaných textů**.
- ❖ Podle Wellhausena zásadním zlomem **babylonský exil (586-538 př.n.l.)**:
 - Odděluje **předexilní staroizraelské náboženství** od **poexilního raného judaismu** (období druhého chrámu).

JAHVISTA (850 př.n.l.)			
ELOHISTA (750 př.n.l.)	redakce JE (650 př.n.l.)		
	DEUTERONOMISTA (622 př.n.l.)	redakce D (550 př.n.l.)	
		KNĚŽSKÝ KODEX (500-450 př.n.l.)	redakce P (400 př.n.l.)

Jahvista (**J** – podle dominantního božího jména *Jahve*): pramen pocházející z judského prostředí, kde vznikl přibližně v 10.-9. stol. př.n.l.

Elohista (**E** – podle dominantního božího jména *Elohim*): pramen, který pocházel z 8. stol. př.n.l. a vznikl v efrajimském prostředí severního Izraele.

Deuteronomista (**D** – podle *Deuteronomia*): pramen, jehož jádro spadá do doby Jóšijašovy náboženské reformy kolem 622 př.n.l.

Kněžský kodex (**P** – z něm. *Priesterkodex*): nejmladší, poexilní pramen Pentateuchu redakčně uzavřený kolem 400 př.n.l.

Deuteronomistická historiografie

- ❖ Ve 40. letech 20. stol. rozpracoval **Martin Noth** (1902-1968) koncept **deuteronomistických dějin** (*Deuteronomistisches Geschichtswerk*):
 - Rozsáhlý dějepisný epos zahrnující celé **Přední proroky** (*Jz, Sd, 1 S, 2 S, 1 Kr, 2 Kr*). Teologickou oporou tohoto eposu text *Deuteronomia*.
 - Vznik deuteronomistického dějepisného díla kladl až do **6. stol. př.n.l.**
- ❖ V 60. letech 20. stol. rozlišil **Frank Moore Cross** (1921-2012) v deuteronomistickém díle **dvě vrstvy**:
 - **starší**, spadající do **konce 7. stol. př.n.l.** (Jóšijášova vláda);
 - **mladší**, utvářenou až v **6. stol. př. n.l.** (babylonský exil).
- ❖ **Současné bádání** zachovává z wellhausenovské tradice především koncept **deuteronomistické a kněžské vrstvy** biblického textu:
 - Zatímco **starší (jóšijášovská) deuteronomistická** vrstva spadá do závěru novoasyrského období, **mladší (exilní) deuteronomistická vrstva** se utvářela v novobabylonském období.
 - **Kněžská vrstva Pentateuchu** je přibližně synchronní s tzv. **chronistickým dílem** (*1 Pa, 2 Pa, Ezd, Neh*) a spadá až do perského období.

Septuaginta

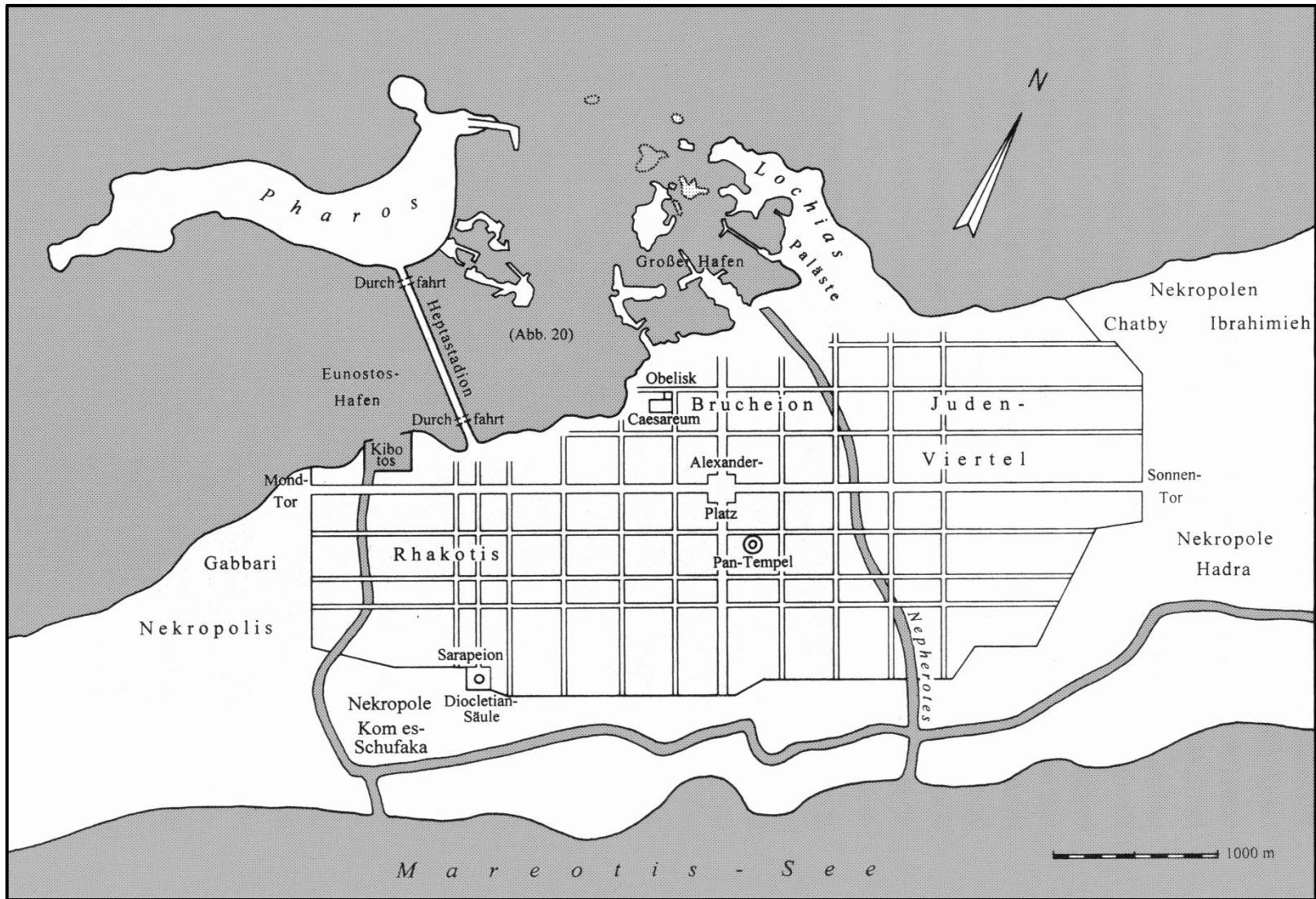
- ❖ Za vlády Ptolemaia II. Filadelfa (285-247 př.n.l.) pořízen **překlad Tóry (Pentateuchu) do řečtiny**, nazývaný **Septuaginta** (lat. „sedmdesát“, LXX):
 - Překlad zřejmě vznikl pro potřeby **židovské diaspory v egyptské Alexandrii**.
 - Podle **legendy o jeho vzniku**, dochované v apokryfním *Aristeově listu*, se na překladu podílelo „celkem sedmdesát dva mužů“, vždy po šesti z každého hebrejského kmene (*Aristeas* 46-50).
 - Překlady dalších biblických knih doloženy kolem 140 př.n.l. (*Sírachovec*, prolog 24-26).
- ❖ **Septuaginta je nejstarším biblickým souborem** (3.-1. stol. př.n.l.), starším než kánon Hebrejské bible (konec 1. stol. n.l.).

(301) Když si tři dny nato vzal Démétrios tyto muže na starost, táhl s nimi po hrázi, dlouhé sedm stadií, k ostrovu, překročil most a vydal se k severní části ostrova. Tam je shromáždil v jednom nádherném domě položeném na tichém místě na pobřeží a vyzval je, aby se pustili do překladu; všechno tu bylo v hojnosti připraveno k jejich potřebě.

[...]

(307) I když se, jak již řečeno, scházeli denně na onom příjemném, tichém a jasném místě a konali vždy jen to, nač právě přišla řada, přihodilo se, že **překlad byl dohotoven přesně za sedmdesát dva dny**, jako by se tak stalo podle nějakého rozhodnutí.

Aristeas 301,307 (Farský 1995, s. 74-75).

Zdroj: Claus 2003, s. 40, obr. 11.

Alexandrie. Celkový plán města

Typy biblických kánonů

- ❖ Proti kánonu Hebrejské bible **Septuaginta obsahuje navíc spisy**:
 - *Tóbit (Tóbijáš), Júdit, Přídavky k Ester, Kniha Moudrosti, Sírachovec, Báruk, Jeremjášův list, Přídavky k Danielovi, První Makabejská, Druhá Makabejská.*
- ❖ Křesťanské církve se v **pojetí starozákonního kánonu** liší podle toho, zda vycházejí z Hebrejské bible, Septuaginty nebo dalších souborů.
- ❖ Pravoslaví uznává jako kanonické také spisy, které neobsahuje ani Tenach ani Septuaginta:
 - *Modlitba Menašeova, Třetí Ezdrášova, Čtvrtá Ezdrášova, Třetí Makabejská, Žalm 151.*

Spisy	Tenach	Septuaginta navíc proti Tenachu	Mimo Tenach i Septuagintu
Katolicismus	prvokanonické	druhokanonické	apokryfy
Protestantismus	kanonické	apokryfy	pseudepigrafy
Pravoslaví	kanonické	kanonické	kanonické

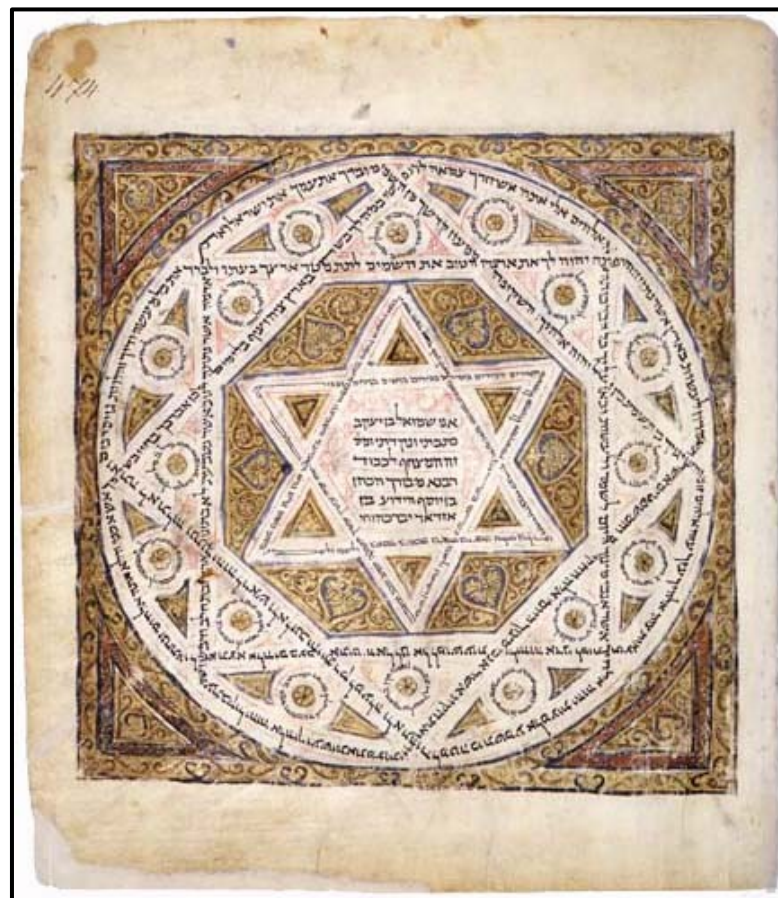
Kánon Hebrejské bible

- ❖ Po porážce v židovské válce (70 n.l.) se Judsko stalo **samostatnou římskou provincií (*Judaea*)**.
- ❖ Zakladatelská legenda o přesunu centra vzdělanosti z Jeruzaléma do **Javne (řec. Jamnia)**, městečka v přímořské rovině:
 - Protagonistou legendy **Jochanan ben Zakaj** (jako mrtvý se nechal vynést z obleženého Jeruzaléma, v římském zajetí předpověděl Vespasianovi císařský trůn). Jeho „nástupcem“ v čele školy **Gamali'el II.**
- ❖ Tradice o **synodě v Javne** ustavující **kánon Hebrejské bible**, proces kanonizace však probíhal až do **počátku 2. stol. n.l.**:
 - Původní jádro kánonu zřejmě dvojčlenný soubor „**Zákona a Proroků**“ (*Sír* 1,1,3; *2 Mak* 15,9; *Mt* 5,17; 7,12; 11,13; 22,40).
 - Základem trojího členění kánonu patrně soubor „**Zákona, Proroků a Žalmů**“ (srov. *L* 24,44).
- ❖ Zvýšená pozornost biblickému textu vyvolána **zničením Jeruzalémského chrámu**: jeho půdorys je totožný s konečnou strukturou Tenachu.

Masoreti (hebr. *masora* – „předávání“)

- ❖ **Znalci Bible** působící v 7. -10. stol. v Palestině a Babylónii.
- ❖ Rozčlenili biblický text do veršů a odstavců a opatřili ho *masorou*, tj. kritickými poznámkami a vokalizačním systémem v podobě čárek a teček (puktací).
- ❖ Nejvýznamnějším centrem **Tiberias**, kde působil rod učenců **Ben Ašer**.
 - **Aron ben Moše ben Ašer** (snad karaita, 1. pol. 10. stol.) patrně sám vokalizoval nejstarší dochovaný rukopis Bible – *Aleppský kodex*.
- ❖ Úplný masoretský text i tiberiadskou vokalizaci obsahuje *Leningradský kodex* (1008/1009, Káhira), výchozí text kritických edic Hebrejské bible.

Zdroj: Wikipedie.

Leningradský kodex, zdobená strana kodexu (folio 474a).

Svitky od Mrtvého moře

- ❖ Texty nalezené 1946/47 – 1956 v **jedenácti jeskyních (1-11Q)** poblíž lokality Chirbet Kumrán.
- ❖ Pergamenové nebo papyrové svitky obsahují texty v **hebrejštině, aramejštině a řečtině**.
- ❖ Rukopisy vznikaly **od 3. stol. př.n.l. do 68 n.l.**
- ❖ Nalezené texty tvoří čtyři okruhy:
 - **Biblické texty**, které patří k nejstarším biblickým rukopisům.
 - Většinou aramejské **apokryfy**, některé z nich do té doby neznámé.
 - **Texty přímo spojené s kumránskou komunitou** (*Damašský spis, Řád jednoty, Válečný řád, Chrámový svitek*).
 - **Komentáře k biblickým textům** (*pešarim*).

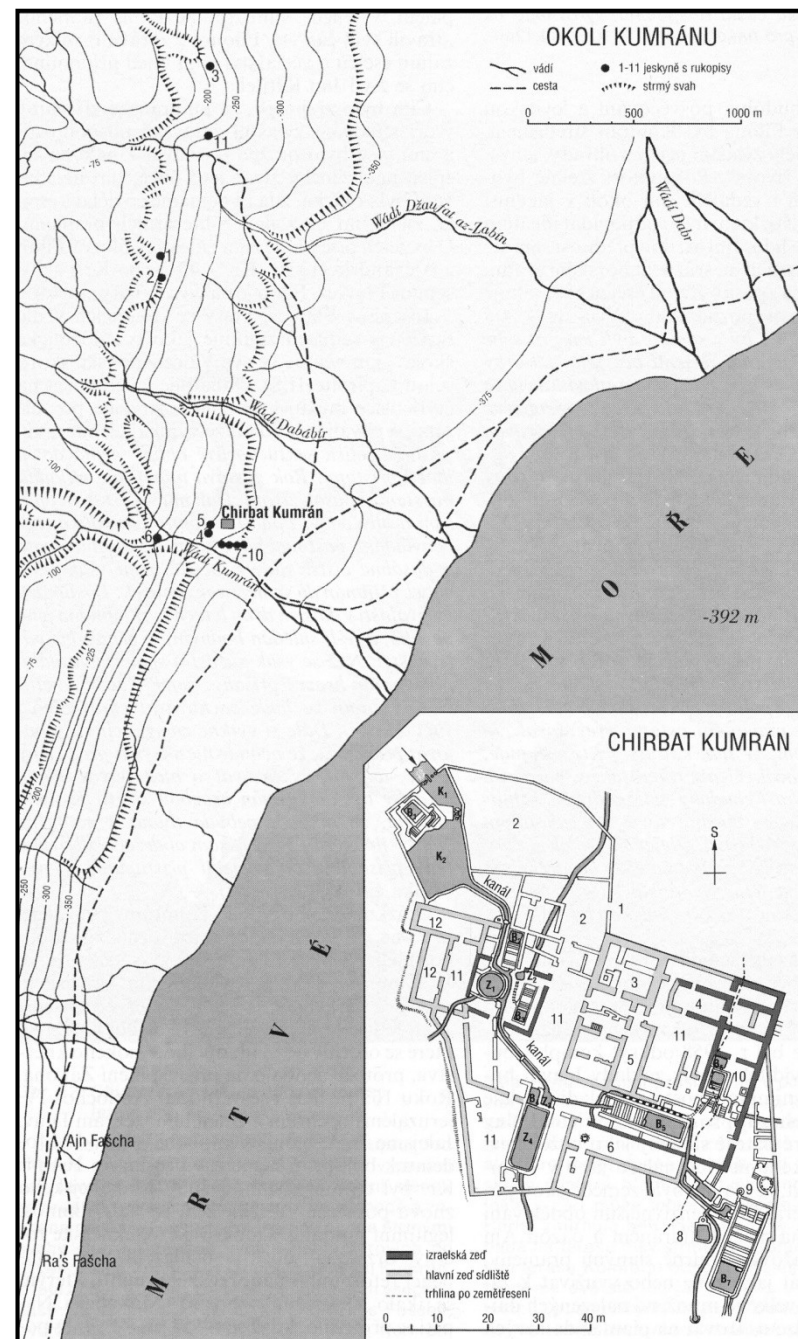

K ukládání rukopisů v jeskyních sloužily vysoké cylindrické džbány zakryté miskovými pokličkami.

Chirbet Kumrán

Celkový plán lokality a její okolí

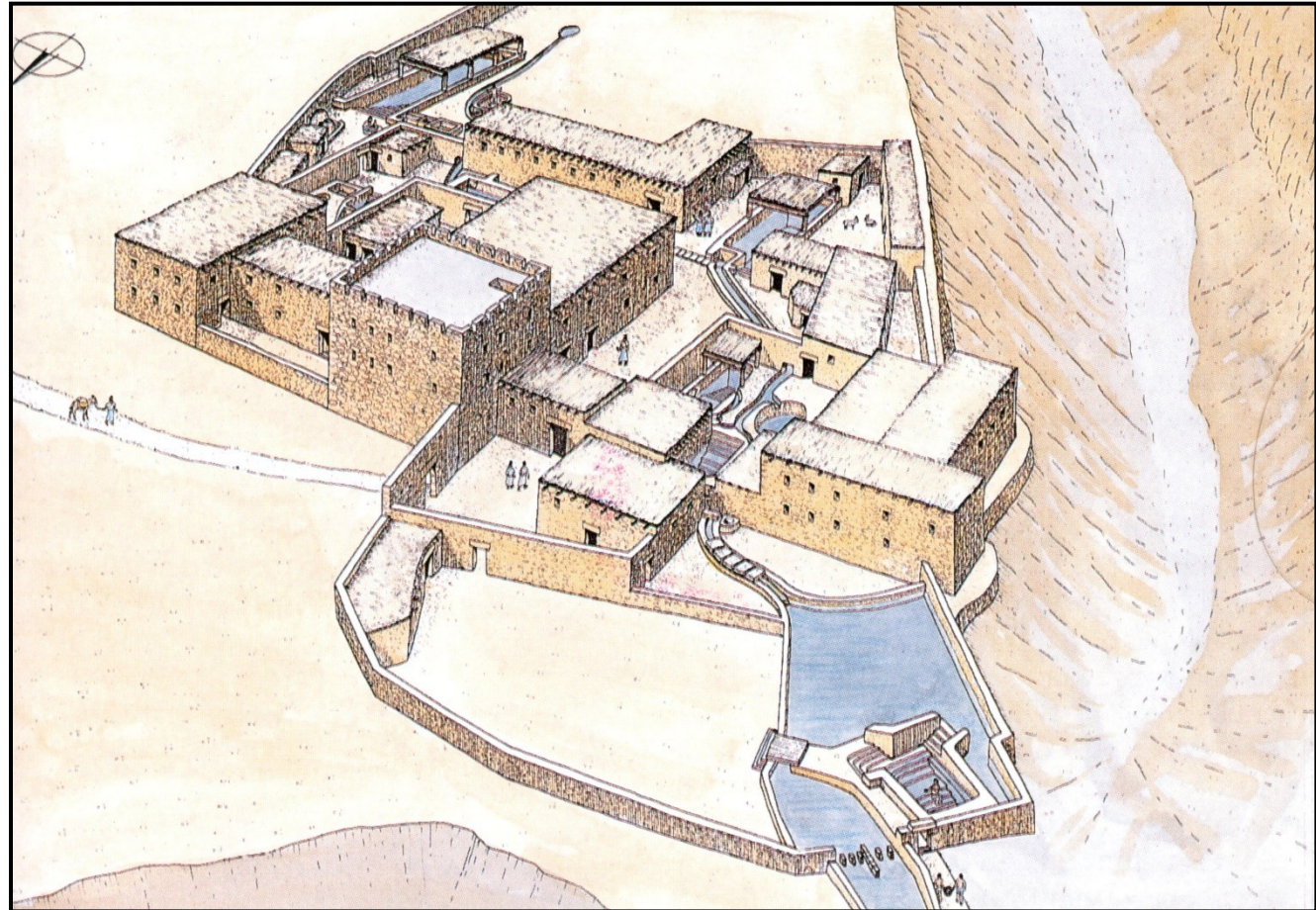
Legenda: (1) Hlavní vchod, (2) dvůr, (3) obytná věž, (4) kuchyně, (5) scriptorium, (6) shromažďovací sál, (7) místnost s nádobím, (8) přípravná hlíny, (9) hrnčířská dílna, (10) prádelna, (11) dvory, (12) zásobárny, (B1-7) nádrže na koupele, (K1-2) čistící nádrže, (Z1-4) cisterny.

Chirbet Kumrán

Ideální rekonstrukce sídliště v 1. stol. n.l.

- ❖ Největší budova přimykající se k vyšší věžovité stavbě zřejmě sloužila jako **shromaždiště i scriptorium**.
- ❖ Sídlíště bylo životně závislé na propracovaném **vodovodním systému**, napájeném vodním kanálem z vádí Kumrán (na obrázku dole).

Zdroj: Davies – Brooke – Callaway 2002, s. 185.

Kumránské jeskyně

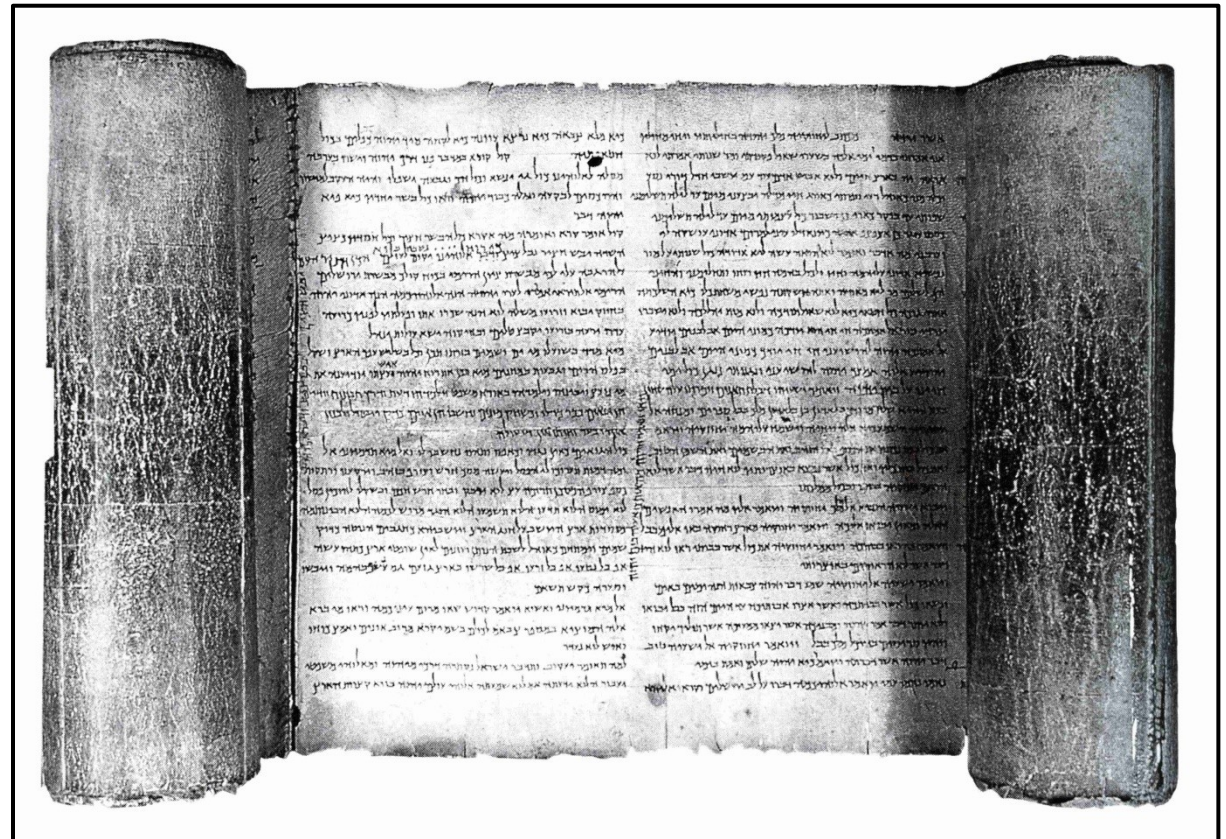

Foto: Dalibor Papoušek, 2013.

Čtvrtá jeskyně v pohledu z lokality Chirbet Kumrán.

Svitek Izajáše

- ❖ Úplný svitek *Izajášova proroctví (1QIsa^a)* nalezený v První kumránské jeskyni.
- ❖ Patří k nejstarším biblickým rukopisům, datovaným přibližně do let **150-100 př.n.l.**

Dnes uložen ve **Svatyni knihy (Hejchal ha-sefer)**, součásti Izraelského muzea v Jeruzalémě.

Svatyně knihy (*Hejchal ha-sefer*)

- ❖ Samostatné křídlo Israelského muzea v Jeruzalémě.
- ❖ Budova postavena 1965 podle projektu **Armanda Phillipa Bartose** (1910-2005) a **Fredericka Johna Kieslera** (1890-1965). Ze dvou třetin se nachází pod zemí.
- ❖ Vrchol budovy tvoří **bílá kopule** a **černá čedičová stěna**.
- ❖ Napětí mezi těmito dvěma prvky odkazuje na bitvu mezi **Syny světla** a **Syny temnoty** popisovanou v jednom ze svitků.
- ❖ Tvar kopule připomíná miskovitou podobu **pokličky džbánu** sloužícího k uchování svitků.

Foto: Dalibor Papoušek, 2013.

Písař

Zdroj: Davies – Brooke – Callaway 2002, s. 72.

- ❖ Svitek Tóry (*sefer Tora*), určený výhradně pro liturgické účely, zhotovuje speciálně vyškolený písař (*sofer*).
- ❖ Opisuje text přírodním inkoustem na pergamen z kůže rituálně čistého zvířete.
- ❖ Text je psán kvadrátním hebrejským písmem pouze ve své souhláskové podobě, bez znaků pro samohlásky.
- ❖ Po dokončení se text připevní na dřevěné tyče (*ecim*) a svine se na střed.

Synagogální čtení ze svitku Tóry (*kri'at Tora*)

- ❖ Chlapec poprvé předčítající z rozvinutého **svitku Tóry** (*sefer Tora*) při iniciačním obřadu ***bar micva***, kterým je ve 13 letech uveden mezi dospělé.
- ❖ Na hlavě má **čepičku** (*kipa*) a kolem ramen **modlitební plášť** (*talit*).
- ❖ Rabín drží **ukazovátko** ve tvaru ruky (*jad*), které umožňuje sledování textu, aniž by se předčítající dotýkal pergamenu.

Zdroj: Lange 1996, s. 87.

Prameny a literatura k Hebrejské bibli:

Kritická edice:

- Elliger, K. – W. Rudolf (eds.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft ⁵1997.

Český překlad:

- *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): Český ekumenický překlad*, Praha: Česká biblická společnost ^{26/17}2019.

Rukopisy od Mrtvého moře:

- *Rukopisy od Mrtvého moře: Hebrejsko-česky*, (Knihovna antické tradice 4), přel. Stanislav Segert, Robert Řehák a Šárka Bažantová, Praha: Oikúmené 2007.

Doporučená studijní literatura:

- Finkelstein, Israel – Neil Asher Silberman, *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, Praha: Vyšehrad ²2010.
- Rendtorff, Rolf, *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Praha: Vyšehrad ⁴2015.
- Sláma, Petr, „Starý zákon“, in: Jana Mynářová – Jan Dušek – Pavel Čech – Dalibor Antalík (eds.), *Písemnictví starého Předního východu*, (Starověké písemnictví Levanty 1), Praha: Oikúmené 2011, s. 366-395.

Použité zdroje:

- Bič, Miloš (1989): *Ze světa Starého zákona II*, Praha: ÚCN – Kalich.
- Clauss, Manfred (2003): *Alexandria: Schicksale einer antiken Weltstadt*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Davies, Philip R. – George J. Brooke – Phillip R. Callaway (2002): *The Complete World of the Dead Sea Scrolls*, London – New York: Thames & Hudson.
- Farský, Jiří (1995): „Aristeas“, in: Zdeněk Soušek, *Knihy tajemství a moudrosti I: Mimobiblické židovské spisy: Pseudepigrafy*, Praha: Vyšehrad, s.19-77.
- Kroll, Gerhard (1996): *Po stopách Ježíšových*, Praha: Zvon.
- Lange, Nicholas de (1996): *Svět Židů: Kulturní atlas*, Praha: Knižní klub.